

РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ УРЯДІВ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

У публікації з'ясовано ступінь вивчення радянськими істориками податкової політики урядів Гетьманату П. Скоропадського. Проведено історіографічну періодизацію радянської історіографії податкової політики урядів Української Держави. Розкрито особливості кожного з періодів радянської історіографії окресленої теми.

Ключові слова: історіографія, податкова політика, Гетьманат П. Скоропадського, гетьманський уряд.

Як одне із явищ новітньої історії України Гетьманат 1918 р. загалом й податкова політика урядів Гетьманату П. Скоропадського зокрема викликали і викликають жвавий інтерес як радянських, так і українських науковців. Завдяки їх зусиллям від 1920-х рр. напрацьовано значну за обсягом і різноманітну за змістом літературу з історії податкової політики урядів Гетьманату П. Скоропадського. Нагромадження історичних знань потребує їхнього історіографічного осмислення, систематизації та аналізу. Цим і зумовлено актуальність обраної нами для вивчення теми.

Варто зазначити, що протягом десятиліть обрана нами тема дослідження відверто й цілеспрямовано фальсифікувалась або ж просто замовчувалась науковцями колишнього СРСР. Історіографія за радянської доби була суперечливою і неоднозначною, її розвиток відбувався під пресом тоталітаризму й позначився ідеологізацією і відходом від правди. Радянською історіографією ігнорувался факт існування суверенної Української Держави за доби революції. Більше того, він був віднесений до явищ «буржуазного націоналізму» і фактично не вивчався.

Водночас, ураховуючи те суспільно-політичне значення, котре радянськими ідеологами надавалося тематиці революції та громадянської війни, активність її розробки була надзвичайно високою.

Початок 1920–1930-х рр. стали першим періодом у формуванні на наукових засадах радянської історіографії з податкової політики. У цей час відбувається становлення радянської історіографічної науки, підкріпленої ідеологією та діяльністю потужних науково-дослідних установ і закладів освіти. Разом із тим, постійного тиску починає зазнавати національна українська історіографія. Поступово змінюється кадровий потенціал дослідників. Якщо у 1917–1921 рр. історіографія податкової політики на селі була представлена окремими студіями вчених економістів, політиків, статтями журналістів, різними агітаційними брошурами, то у 1920 – 1930-х рр. з'являються публікації

у спеціалізованих фахових виданнях, монографії, нариси, збірники документів та навіть хрестоматії, наприклад, «Гражданская война в России (1918 – 1921 гг.). Хрестоматия» [1].

Одним із перших досліджень у радянській історіографії із історії місцевих фінансів стала праця В. Твердохлебова [2]. Хоча він податкової політики урядів Гетьманату П. Скоропадського практично не торкається, однак його студія презентує погляди автора на загальні економічні процеси, які відбувалися в революційних умовах, та фінансові складнощі, які постали перед керівництвом Гетьманату.

Особливістю радянської історіографії початку 1920-х – у 1930-ті рр. було те, що вектор наукового пошуку багатьох дослідників спрямовувався на вивчення фінансової політики та грошового обігу. На початку 1920-х років з'явилися праці, що стосувалися історії паперових грошей. Зокрема, роботи Л. М. Боголепова [3], хрестоматія Ф. І. Міхалевського [4]. Їх цінність полягає у тому, що вони ілюструють перші погляди радянських істориків на емісійну політику національних урядів.

Особливо цікавим для нас є порівняльне дослідження подоходного податку на Заході і в Росії Г. Богомазова [5] та праця А. Трівуса про податки як засіб економічної політики [6]. Порівнюючи податкові системи, автори вказують на слабкі сторони дореволюційного російського податкового законодавства, яке практично без змін використовувалося республіканськими урядами та Гетьманатом. Цікавим також є дослідження Л. Юровського [7], М. Калиновського [8]. У них подано інформацію про історію грошового обігу, емісійну діяльність національних урядів. Хоча безпосередньо податкову політику у них не проаналізовано, однак з їх допомогою ми можемо побачити вплив грошової емісії на соціально-економічне становище населення, на його фінансові можливості, а відтак на здатність сплачувати податки.

Також у цей час виходять й інші праці, що стосуються грошового обігу та емісії українських урядів. Це, зокрема, праці В. Кацитадзе [9], «Каталог грошових знаків від 1769 до 1924 р.» [10]. Загалом усі ці роботи носять довідковий характер. Вони є підтвердженням того, що радянська історіографія 1920-х – 1930-х рр. хоч офіційно і не визнавала фінансової самостійності республіканських урядів та Гетьманату, однак не замовчувала фактів ведення цими урядами власної монетарної політики.

У кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у радянській історичній літературі дедалі більше виявляється партійний вплив, а в історичних студіях – домінує класовий підхід. Тому матеріал викладається на засадах марксистсько-ленінської ідеології. Часто неправильно інтерпретуються і перекручуються історичні події ключових періодів. З'являються суто ідеологічні роботи, наприклад, Є. Бош «Год борьбы: Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации» [11], видана у 1925 р., та праця Д. Ерде «Революция на Украине: От керенщины до немецких оккупантов» [12].

Актуальною, тобто такою, що не втратила свого значення, є праця О. Шліхтера [13], що стосується заходів радянської влади у сфері хлібних заготівель в Україні у 1919 р. Хоча автор аналізує політику радянської продрозверстки, у його книзі є цікавий матеріал про економічні можливості України за часів діяльності Центральної Ради та Гетьманату, конкретні фіскальні механізми, застосовані більшовиками для викачки продовольства у селян.

Отже, історіографічний процес 1920-х – 1930-х рр. з історії революції та податкової політики урядів Гетьманату на територіях Радянського Союзу позначений посиленням політизованості історичних досліджень та утвердженням ленінських постулатів в історичній науці. У цей період істориками здійснювалося опрацювання джерельної бази з історії революції загалом і податкової політики та фіскальної діяльності урядів зокрема. У дослідженнях конкретних подій, фактів, випусках збірників документів, наукових статях, монографіях наголошувалося про негативний вплив «буржуазних» урядів на трудовий народ та селянство.

Кінець 1920-х – початок 1930-х рр. позначений змінами в історичній науці СРСР. Завершується внутрішньо партійна боротьба за владу, тоталітарний режим сталінського зразка цілковито вкорінюється у суспільно-політичне життя.

1930-ті – 1950-ті рр. – період активної міфологізації історії революції. У цей час активно зміцнюється культ особи Й. Сталіна. Логічним початком історіографії другого періоду можна вважати вихід у світ листа Й. Сталіна у журналі «Прапор марксизму» (1932 р.). У ньому радянські історики критикувалися, звинувачувалися у грубих помилках методологічного характеру та неправильному розумінні марксистського принципу історизму [14]. Наслідки такого втручання носили руйнівний вплив на історичну науку. Так, у процесі роботи над дослідженнями відтепер вважалося недоцільним залучення широкої джерельної бази. В основі дослідження повинні були лежати «достовірні» постулати та свідчення про минуле.

У цей період були видані декілька видань з історії революції, в яких коротко і поверхнево йшлося про економічну політику «буржуазно-націоналістичних урядів». Так, у друк вийшли багатотомна «История гражданской войны» [15], «История гражданской войны: краткий очерк» [16] та інші.

Не минула історичну науку і хвиля репресій 1937–1938 рр. Різко погіршився кадровий потенціал історичної науки, утворилася однополярність у науковому пошуці та сталінська монополія на істину.

1939–1945 рр. – складний період для історичної науки. Складнощі зумовлювалися не скільки внутрішніми, скільки зовнішньо-політичними чинниками. З початком Великої Вітчизняної війни центром історіографічного процесу стала Уфа, куди і було перевезено Інститут історії України. У цей час праці з досліджуваної теми

практично не виходять, оскільки домінують роботи героїко-патріотичного спрямування. Однак, все ж друком виходить невелика кількість збірників документів: «Как немецкие оккупанты угнетали и грабили наш народ» із коментарями укладачів до них (1941 р.) [17].

Не вирізнявся поживленням і різноманітністю період 1946–1950 рр. Історики продовжили дослідження з історії громадянської війни, але, як і у довоєнний період, історична наука залишилася під пильним оком партійного керівництва. На хвилі воєнних перемог не вщукала критика політики австрійських і німецьких окупаційних військ, а також Центральної Ради, Директорії та Гетьманату. Так, словені нищівної критики українських урядів статті та монографії А. Лихолата [18–21]. У цьому тематичному напрямі виходять роботи С. Дробкіної [22].

Підсумовуючи розвиток радянської історіографії у 1930-х–1950-х рр., можна зазначити, що за цей час історична наука цілковито і повністю стала на службу державної ідеології, суцільно її пропагувала. Попри значну кількість студій, які заповнили радянську історіографію, віднайти серед них дослідження з податкової політики в українському селі урядів Гетьманату вкрай складно. У тих працях, що побіжно стосуються нашої тематики, на об'єктивність викладеного матеріалу, годі розраховувати.

1956 р. – перша половина 1980-х рр. важливий період у розвитку історичної науки. Смерть Й. Сталін та зміна партійного керівництва позитивно позначилася на суспільно-політичному житті. Рубіжною датою початку третього періоду в історіографії ми визначаємо XX з'їзд КПРС та постанову ЦК КПРС від 30 червня 1956 р. «Про культ особи і його наслідки», оскільки після неї почався не тільки новий етап суспільно-політичного розвитку, а й певне поживлення історичної науки. Хоча воно не торкнулося дослідження в галузі податкової політики урядів Гетьманату.

У 1960 р. вийшло друком багатотомне видання «История гражданской войны в СССР» [23], яке стало одним із перших у серії багатотомних видань із історії революції. Упродовж відносно короткого періоду світ побачили ще кілька багатотомних видань: двотомник «История селянства Української РСР» [24], тритомник «Советское крестьянство: Краткий очерк истории» під загальною редакцією В. Данилова [25] та інші багатотомники, що містять окремі розділи, присвячені економічному та аграрному розвитку України у період революції. Загалом їх вихід був значущою подією для радянської історичної науки. Однак головним завданням багатотомників було прищеплення ідеологічно правильної історії пересічному читачеві, вони несуть загальну енциклопедичну цінність.

Для 1960-х – першої половини 1980-х рр. є характерним розширення кругозору істориків та науковців. З'являється ряд досліджень із історії аграрної політики та аграрних питань часів революції, а також продовольчої політики як радянської влади, так і українських

урядів. Характерним є поява досліджень регіональної історії. Цьому сприяє і вільніший доступ науковців до джерельної бази, і публікація архівних матеріалів у різних тематичних збірниках з історії революції. Однак їхній підбір зумовлювався чітко регламентованим державною ідеологією. Показовою у цьому відношенні є праця М. Супруненка «Очерки истории гражданской войны и иностранной интервенции на Украине» [26], що вийшла друком у 1966 р. Цікавими безпосередньо для нас є роботи В.С. Тичини [27], О.Ю. Карпенка [28], що продовжують тематику імперіалістичної інтервенції у 1918 – 1921 рр.

У кінці 1960-х – на початку 1980-х рр. зростає інтерес до вивчення аграрної історії України 1917 – 1923 рр. як загалом так і окремих її аспектів. Саме над цією проблематикою працювали І. Рибалка [29], Р. Лях [30], у 1980 р. вийшла друком праця Н. Ксензенка [31].

Для радянської історіографії 1960-х – першої половини 1980-х рр., як і у попередні роки, характерна різноманітність робіт із історії революції, однак коло публікацій розширюється появою праць безпосередньо з аграрної проблематики, в яких зрідка і побіжно йдеться про податки, що сплачувало українське селянство. Особливістю цього періоду є політична заангажованість авторів. Показовими у цьому плані є статті, що вийшли у збірнику наукових праць «Правда истории против фальсификаторов: Критика буржуазных и буржуазно-националистических фальсификаций истории Украины» [32].

Разом із тим, у зазначений період науковці стали залучати до робіт ширшу джерельну базу, опрацьовану ними в архівах. Однак до більшої частини інформації з досліджуваної нами тематики доступ залишився забороненим. Зокрема, матеріали стосовно діяльності урядів Центральної Ради, Директорії, Гетьманату були засекречені.

Констатуємо, що окремі згадки про фінансову діяльність Центральної Ради, Директорії, Гетьманату ми фіксуємо у дисертації Р. Тхоржевського «Бумажные денежные знаки, боны, как источник по истории Украинской ССР периодов гражданской войны и восстановления народного хозяйства 1918 – 1925 гг.» [33]. Хоч автор теми податків практично не розглядав, але ця робота свідчить про певні поступки у визнанні радянськими істориками самостійності фінансової політики урядів Центральної Ради, Директорії, Гетьманату та випуск Україною власної грошової одиниці.

Прихід до влади молодого прагматичного керівництва та оголошення політики гласності позитивно позначилося на останньому періоді у розвитку історичної науки СРСР і УРСР. Однак жанр наукових робіт періоду перебудови залишався традиційним. Продовжуються видання багатотомних колективних видань, узагальнювальних робіт. У контексті нашого дослідження цікавими є «История крестьянства СССР. История советского крестьянства» [34], автори яких аналізують проблеми аграрного сектору економіки за Гетьманату П. Скоропадського.

Розсекречення окремих архівних документів та розширення доступу до архівів зумовили поживлення в історичній науці. З'являються праці з історії фіскальної політики радянської влади в українському селі В. Борисова [35]. Хоча ці роботи стосуються податкової політики більшовиків, вони є цінними для нас, оскільки презентують методи її здійснення. Інколи ці методи мало чим відрізнялися від тих, що застосовували уряди Гетьманату.

У кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. з'являються альтернативні погляди на історію революції та громадянської війни, хоча діяльності урядів Гетьманату це мало стосувалося. Слід відзначити, що більшість робіт, які вийшли в ці роки, присвячені аграрній історії. Такого змісту є, наприклад, праці І. Хміля «Аграрные преобразования на Украине 1917 – 1920 гг.» [36], а також С. Кульчицького [37].

Підсумовуючи вищезазначене, стверджуємо, що останній період радянській історіографії з історії податкової політики урядів Гетьманату хронологічно збігається з періодом «горбачовської перебудови». Змінилося трактування подій та історичних фактів, але більшість істориків продовжували дотримуватися державної радянської ідеології. Хоча й з'являються інтерпретувння революційних подій у дещо ліберальній формі «оновленого соціалізму», проте наукові підвалини ленінської теорії соціалізму під сумнів майже не ставилися. Таким чином, радянська історіографія податкової політики урядів Гетьманату позначена ігноруванням обраної нами теми. Ті окремі згадки, які присутні у більшості публікацій, не мають достатньої наукової ґрунтовності і носять загальний характер.

Список використаних джерел:

1. Гражданская война в России. (1918–1921 гг.): хрестом. / Сост., вст. ст. и коммент. С. Пионтковского. – М. : Издание Коммунистического ун-та им. Я. М. Свердлова, 1925. – 708 с.
2. Твердохлебов В. Местные финансы / В. Твердохлебов. – Одесса : Издательство А. А. Ивасенко, 1919. – 304 с.
3. Боголепов Л. Н. Бумажные деньги / Л. Н. Боголепов. – Москва : Без вид., 1922. – 157 с.
4. Михалевский Ф. И. История денег и кредита / Ф. И. Михалевский. – М. : Изд. Коммунистического университета им. Я. М. Свердлова, 1925. – 304 с.
5. Богомазов Г. Г. Подоходный налог на Западе и в России / Г. Г. Богомазов. – Л.: Без вид., 1924. – 455 с.
6. Тривус А. А. Налоги как орудие экономической политики / А. А. Тривус. – Баку : Б. изд., 1925. – 235 с.
7. Наше денежное обращение: сборник материалов по истории денежного обращения в 1914–1925 гг. / Под ред. Л. Н. Юровского. – М. : Финансовое изд-во НКФ СССР, 1926. – 354 с.
8. Калиновский М. Денежное обращение Украины. Денежная эмиссия Украины / М. Калиновський // Советский коллекционер. – 1925. – № 10. – С. 6–7.

9. Кацитадзе В. А. Каталог денежных знаков Русской революции / В. А. Кацитадзе. – Тифлис : 5-я тип. Полиграфотдела ВСНХ, 1922. – 16 с.

10. Бумажные денежные знаки, выпущенные на территории б. Российской империи за время с 1769 по 1924 годы / Л. М. Иольсон, А. П. Байер, В. П. Белоусов, Г. Н. Лихачев, С. М. Вигилев, Т. Л. Редько. – М. : Издание Уполномоченного по филателии и бонам в СССР, 1925. – 200 с.

11. Бош Е. Год борьбы: Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации / Е. Бош. – М.; Л. : Госиздат, 1925. – 271 с.

12. Эрде Д. Революция на Украине : От керенщины до немецких оккупантов / Д. Эрде. – Харьков : Пролетарий, 1927. – 274 с.

13. Шліхтер О. Продовольча справа за роки громадянської війни / О. Шліхтер. – Х. : Пролетар, 1932. – 351 с.

14. Сталін Й. Про деякі питання історії більшовизму (Лист до редакції журналу „Пролетарская революция”) / Й. Сталін // Прапор марксизму. – № 1. – 1932. – С. 13–20.

15. Рабинович С. История гражданской войны. Краткий очерк / С. Рабинович. – М. : Соцгиз, 1935. – 288 с.

16. Рабинович С. Історія громадянської війни / С. Рабинович. – Х. : Державне військове видавництво „На варті”, 1933. – 472 с.

17. Как немецкие оккупанты угнетали и гробили наш народ : исторические документы. – М. : Возмиздат, 1942. – 160 с.

18. Лихолат А. В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917–1922 рр.) / А. В. Лихолат. – К. : Держполітвидав УРСР, 1955. – 662 с.

19. Лихолат А. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине / А. Лихолат. – М. : Политиздат, 1949. – 216 с.

20. Лихолат А. Розгром націоналістичської контрреволюції на Україні (1917–1922 гг.) / А. Лихолат. – Л. : Без вид., 1954. – 656 с.

21. Лихолат А. Украинские буржуазные националисты на службе иностранных империалистов : с истории буржуазно националистической Директории. 1918–1919 гг. / А. Лихолат // Вопросы истории. – 1948. – № 12. – С. 32–50.

22. Драбкина С. М. Крах продовольственной политики Гетьманських імперіалістів на Україні февраль – июль 1918 г. / С. М. Драбкина // Исторические записки. – 1949. – Т. 28. – С. 69–111.

23. История гражданской войны в СССР : в 5 т. – М., 1959. – Т. 4 : Решающие победы Красной Армии над объединенными силами Антанты и внутренней контрреволюции (март 1919 г. – февраль 1920 г.). – 444 с.

24. Історія селянства Української РСР : у 2 т. – К. : Без вид., 1967. – Т. 2. – 534 с.

25. Советское крестьянство. Краткий очерк истории (1917–1970) / Под ред. В. Данилова. – М. : Политиздат, 1973. – 592 с.

26. Супруненко Н. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине / Н. Супруненко. – М. : Наука, 1966. – 486 с.

27. Тичина В. С. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні в 1918 р. / В. С. Тичина. – Х. : Видавництво Харківського університету, 1969. – 284 с.

28. Карпенко О. Ю. Імпериалістична інтервенція на Україні 1918–1920 рр. / О. Ю. Карпенко – Львів : Вид-во Львівського університету, 1964. – 256 с.

29. Рибалка І. К. Аграрні перетворення в Україні періоду громадянської війни 1919 р. / І. К. Рибалка. – Х. : Вид-во Харківського Університету, 1967. – 192 с.

30. Лях Р. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917–1923 рр.) / Р. Лях. – К. – Донецьк. : Вища школа, головне видавництво, 1975. – 118 с.

31. Ксензенко Н. И. Революционные аграрные преобразования на Украине декабрь 1919 – март 1921 / Н. И. Ксензенко. – Х. : Вища школа, Издательство при Харьковском Университете, 1980. – 144 с.

32. Правда истории против фальсификаторов. Критика буржуазных и буржуазно-националистических фальсификаций истории Украины : сб. научн. трудов. – К. : Наукова думка, 1982. – 253 с.

33. Тхоржевский Р. И. Бумажные денежные знаки, боны как источник по истории Украинской ССР периодов гражданской войны и восстановления народного хозяйства 1918–1925 гг. : автореферат дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук / Р. И. Тхоржевский. – К. : Университет им. Т. Г. Шевченко, 1975. – 28 с.

34. История крестьянства СССР. История советского крестьянства : в 5 т. / Под ред. В. Шершобитова. – М. : Наука, 1986. – Т. 1 : Крестьянство в первое десятилетие советской власти. 1917–1927 гг. – 455 с.

35. Борисов В. І. З історії перших продзагонів на Україні (листопад 1917 – квітень 1918) / В. І. Борисов // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1986. – № 11. – С. 75–80.

36. Хмель І. В. Аграрні приобрознання на Україні 1917–1920 гг. / І. В. Хмель. – К. : Наукова думка, 1990. – 240 с.

37. Кульчицький С. В. Становлення основ соціалістического укладу життя крестьян УРСР / С. В. Кульчицький. – К. : Наукова думка, 1988. – 180 с.

Иващенко В.А., Тараненко О.Н. Советская историография налоговой политики правительств Гетманата П. Скоропадского.

В публикации выяснена степень изучения советскими историками налоговой политики правительств Гетманата П. Скоропадского. Проведено историографическую периодизацию советской историографии налоговой политики правительств Украинской Державы. Раскрыты особенности каждого из периодов советской историографии обозначенной темы.

Ключевые слова: историография, налоговая политика, Гетманат П. Скоропадского, гетманское правительство.

Ivashchenko V., Taranenko O. Soviet historiography of the tax policies of governments Hetmanat Skoropadskiy.

The publication found the degree of Soviet historians studying the tax policies of governments Hetmanat Skoropadskiy. This article talks about periodization of Soviet historiography, historiography tax policies of governments Ukrainian State. The features of each of the periods of Soviet historiography designated topic.

Keywords: historiography, tax policy, Skoropadskiy Hetmanate, hetman government.